

Skirta prof. Bronislavai Kerbelytei

## Sovijaus sakmės baltiškumas ir arabiškumas. Mitonimo kilmė

ILJA LEMEŠKIN

Karolio universitetas (Čekija)

ANOTACIJA. Straipsnis skirtas Sovijaus sakmei – kūriniai, dėl kurio kilmės – sakinės arba verstinės-rašytinės – iki šiol karštai diskutuojama. „Žmogaus“ vardas *Sovijus*, dirbtinai sukonstruotas *Chronografui*, siejamas su šio rašytinio paminklo euhemerizmu. Stebimas mitopersonimo susiejimas su *Chronografo* 18 skyriaus pavadinimu ir pirmuoju sakiniu. Polemizuojama dėl Sergejaus Temčino straipsnio „О возможной восточном происхождении мифа о Совии, изложенного в Иудейском хронографе 1262 года“ išvadų.

RAKTAŽODŽIAI: Sovijaus sakmė, 1262 metų *chronografas*, mitopersonimas *Sovijus*, tautosakiškumas.

Kūrinys apie tinkamą laidojimo būdą *1262 metų chronografe* yra susietas su mitopersonimu **Совіи**. Neaiškios kilmės onimas lėmė nominalistinę tyrimo kryptį, kai rusėniškai užrašyto pasakojimo semantiką bandoma įminti pasiremiant parankia šio vardo etimologija arba ieškant vardo atitikmenų kitų tautų senojoje rašytinėje tradicijoje. Jonas Basanavičius ir Norbertas Vėlius vardą kildino iš savybinio įvardžio *savas* (Basanavičius 1903: LVII; Vėlius 1986: 20), Vladimiras Toporovas šaknį gretino su ind. \**sāue-* (\**sū-*, \**sue-*) ‘saulė’ (Топоров 1966: 143–149), Algirdas Julius Greimas – su liet. *šauti* ir *šovà* ‘anga’ (Greimas 1983: 3–26) ir t. t. Sergejus Temčinas Sovijaus prototipą išvelgė X–XIII a. rašytiniuose šaltiniuose, kuriuose arabų kalba aprašoma vadinamųjų sabių (šiaurės Mesopotamijos Harano miesto ir jo apylinkės gyventojų) kilmė iš jų legendinio protėvio Sabio (Темчин 2010).

Bronislava Kerbelytė, šiaip pritardama A. J. Greimo aiškinimui, pirmoji atkreipė dėmesį į rimtą poetikos prieštaravimą – mitinėse sakmėse pavojingi / gerbiami veikėjai būna be vardų. Pasak profesorės, reikia atsižvelgti „į tai, kad nagrinėjama tekstą rašė rytų slavas, o rusų ir kitų rytų slavų folklore įvardis *jis, ji* dažnai vartojami vietoj vengiamų minėti mitinių būtybių vardų“ (Kerbelytė 1993: 50). Kūrinys apie vadinamąjį *Sovijų* pasižymi *dativus absolutus* gausa. Dėl dažnų įvardžių (trečiojo asmens) bei laisvojo naudininko (оуловивши ёмоу, сътвори ёмоу, погребє и, възпроси

ѐго, ѡномоу же възпнвшъ, сзтвори ёмоу вечерю. ѡ вложышемоу и, положи ѡ, възпроси ѡ, ѡнъ же рече, врзже ѡ, възпроси ёго, ѡномоу же рѣкшъ ирпан.) atsiranda dvejonų: neaišku, kas ką tris kartus migdo / laidoja, kas ir kam įmetė į dangų saulę (fragmentas apie Teliavelį). Taigi siekis neminėti neminėтино, t. y. gana nuoseklus mitinio žanro laikymasis, neatitinka tiesioginės nominacijos „tikriniu“ vardu. Šiaip būtų prasmingas klausimas: jeigu autorius operuoja Sovijaus vardu skyriaus pradžioje ir pasakojimui apie kremaciją pasibaigus, kodėl šio vardo atitinkamu linksniu nevartoja pačioje sakmėje vietoj įvardžio *jam, jį?* Tai juk gerokai palengvintų *Chronografo* neaiškaus fragmento suvokimą (ir XIII a., ir šiuolaikinis skaitytojas priverstas gilintis į platesnį kontekstą, t. y. skyriaus ribose priešinti sakmės turinį su Teraho–Harano likimu – Lemeškin 2009: 29–30).

Nurodytą prieštaravimą galima motyvuoti tęstine aptariamojo skyriaus sudarymo raida. 1262 m. chronografininkas galėjo naudotis senesniu tekstu, kurį mechaniškai įtraukė į savo kompiliaciją. Tada tarp kokybiškai skirtingų sluoksnių, t. y. tarp panaudoto tautosakos šaltinio, jau egzistavusio rašytine forma, ir 1262 m. autorių literatūrinių apmąstymų, atsirado siūlė, kurią galima pastebėti ir dabar: paslaptinę Sovijus atsiranda tik 18 skyriaus pavadinime ir pirmajame sakinyje, o vėliau – tik po etiologinės sakmės, kur iškyla autorių antikizuojančių intencijų srautas. Tarpinį rašytinį šaltinį įmanoma, nors nebūtina, tapatinti su neišlikusiu (resp. hipotetiniu) „pirmuoju Lietuvių metraščiu“ (*первая Литовская летопись*), kurio pėdsakų Vladimiras Pašuta bandė rasti Haličo–Voluinės metraščio sudėtyje ir kurį kildino iš Naugarduko:

Думается, что именно с этой „Литовской летописью“ можно поставить в связь текст, сохранившийся в так называемом Архивском сборнике о ереси Совия <...>. Полагаем возможным считать этот отрывок связанным с новгородской Литовской летописью (Пашуто 1950: 120–121).

Kad ir koks būtų panaudotas tarpinis šaltinis, svarbu, kad disponuojame gerai apčiuopiamais paleografinio pobūdžio argumentais, kurie nusako, kaip konkrečiai Sovijaus vardas buvo sukonstruotas. Šie argumentai jau buvo išdėstyti (Lemeškin 2008: 363–364, 2009: 36–38), jų skaičius, dirbant prie naujų rašytinio paminklo nuorašų, didėjo. Būtų naudinga tuos argumentus čia pakartoti:

a) Sovijaus vardo atsiradimas, ko gero, yra susijęs su viduramžiais įprasta rašymo technika. Taupant rašomąją medžiagą (brangų pergamentą, o vėliau, kai *Chronografas* plito nuorašais, popierių), tekstas buvo rašomas be tarpų tarp žodžių. Skaitant reikėdavo skaidyti viena eilute einantį tekstą į atskiras leksemas, atkurti semantiką. Tai lemdavo klaidingą originalų perskaitymą ir perrašymą.

b) 18 skyriaus pradžios pirmieji komponentai *Совїи бѣ члкъ* „Sovijus buvo žmogus“ rodo, kad „vardas“ Sovijus galėjo būti išvestas iš būdvardžio \**бѣсовїи*

‘velnių, debliškasis’: \***БѢСОВІИ** > **БѢ СОВІИ** > **СОВІИ БѢ**. Taigi būdvardžio šaknies pirmasis skiemuo perskaitytas ir suprastas kaip veiksmazodžio ‘būti’ aoristas, o kita būdvardžio dalis – kaip vardas.

c) 1262 m. *chronografe* savybinio būdvardžio **БѢСОВІИ** nerasta, tačiau tik čia yra paliudytas labai retas derivatas – daiktavardžio kilmininkas **БѢСОВЬА** (*nom.* \***БѢСОВЬЕ** ‘debliškumas’): **ТО ОҮБѢ ВЪ ЁЛЛИНѢХЪ СОҮЩИ ОҮЧЕНИИ. И БЛАДСТВО ЗЛАГО БѢСОВЬА ЁСТЬ ГЛЮ. ѠВИ ЖЕ ИХЪ МНОГЫА БОГЫ НАРЕКОША** (ACh 30v<sub>9-12</sub>) „Tad tai yra pas graikus esantis mokymas ir pikto debliškumo melas, sakau, šie gi daugelį jų dievais vadino“.

d) Sovijaus vardo atsiradimo tendenciją puikiai iliustruoja *Zabelino chronografo* nuorašas, kur aptarta forma **БѢСОВЬА** buvo „dėsningsai“ suskaidyta į dvi dalis: **ТО БВО ВЪ ЁЛЛИНѢ СҮЩИ ЧЧЕНИЕ. И БЛЯСТВО ЗЛАГО БѢ, СОВИЯ ЁСТЬ. ГЛЮ, ѠВИ ЖЕ И МНОГЫА БОГЫ НАРЕКОША** (Zab 282r<sub>11-14</sub>).

Vadinasi, gana patikimai galima rekonstruoti tikrą šio „vardo“ kilmę, jo sudarymo aplinkybes.

Dirbtinę asmenvardžio prigimtį savo tyrimais patvirtina ir ukrainiečių tyrėja Tatjana Vilkul: **δάμιονος χαλεπωτάτην ύπόθεσιν εἶναι > ЗЛАГО БѢСОВЬА... > ЗЛАГО БѢ СОВЬА** (Вилкул 2010: 20). Mitopersonimą Sovijų ji linkusi kildinti ne iš būdvardžio, bet iš daiktavardžio **БѢСОВЬА**. Tačiau reikia atsižvelgti, kad žodis **БѢСОВЬА** Sovijaus sakmės atžvilgiu yra postpozicijoje. Tai reikštų, kad *chronografo* kūrėjas Sovijaus vardą sugalvojo ne spontaniškai, pavyzdžiui, padaręs interpretacinę perskaitymo klaidą, bet pagal tam tikrą išankstinį planą, paisydamas nurašomame šaltinyje toliau einančios formos **БѢСОВЬА**. Susiduriame ir su galūnės interpretacijos keblumu (–**и** vietoj –**ьа**): kaip **ЗЛАГО БѢ СОВЬА** galėjo duoti **БѢ СОВІИ**? Kita vertus, jeigu darybos pamatu Sovijaus vardui atsirasti pasitarnavo daiktavardis, kodėl didžiojoje *chronografų* nuorašų dalyje pats **БѢСОВЬА** nėra suskaidytas atitinkamai į **БѢ СОВЬА**? Tai rodytų, kad daiktavardis **БѢСОВЬА** Sovijaus vardo darybos atžvilgiu, ko gero, neturės lemiamos priežastinės galios.

Reikia pridurti, kad paties daiktavardžio fiksacija *Chronografe*, gvildenant Sovijaus vardo darybinį pamatą, lemiamos reikšmės neturi. Tam pačiam darybiniam lizdui priklausantis vedinys **БѢСОВЬА** rodo savybinio būdvardžio \***БѢСОВ-и** gyvavimą; suskaidytas į **БѢ СОВІИ**, šis būdvardis natūraliai ištirpo (dėl to jis nelauktinas).

Galima atsargiai kelti hipotezę, kad *chronografo* kūrėjas pasinaudojo rašytiniu šaltiniu, pavadintu<sup>1</sup> \***БѢСОВІИЧЛКЪ**. Būdvardyje jis išskyrė veiksmazodį ir tikrinį vardą. Atsirado **БѢ СОВІИ ЧЛКЪ** „buvo Sovijus žmogus“. Elementų perkėlimas **БѢ СОВІИ** > **СОВІИ БѢ**, kuris, matyt, nebuvo atsitiktinis, sukėlė pageidaujamą semantikos kaitą. Antruoju atveju yra pabrėžiama žmogiškoji veikėjo prigimtis, o ne šiaip *kažkada* buvo *kažkoks* Sovijus: „buvo Sovijus žmogus“ > „Sovijus buvo žmogus“. Tautosakai toks tiesmukas sukonkretinimas nebūdingas. Mitinių sakmių veikėjas ryškėja

1 Tai galėjo būti ir kokia glosa lapo paraštėje.

iš pasakojimo, savo išskirtinių požymių; o jeigu jis ir įvardijamas, tai dažniausiai – pasakojimo pabaigoje, pavyzdžiui, „o tai buvo velnias“ ir pan. Tautosakos tekstuose taip pat keistai skambėtų tokios inicialinės formuluotės, kaip „Mokas buvo akmuo“, „Žilvinas buvo žaltys“, „Bigutė buvo laumė“ ir pan., juolab kad apibūdinimas *žmogus* mitinį veikėją nuvertina.

Tačiau toks mechanizmas yra gerai paliudytas literatūrinėje terpėje, o *1262 metų chronografas* – ne išimtis. Jame skleiste skleidžiasi „bedieviško“ Euhemero nuostata, kad dievai yra paprasti žmonės, kuriuos dėl nuopelnų gerbia jų palikuonys (БЪСНИ ХВАЛАЩЕ СВОА ДЪДА – АСh 26va; apie euhemerizmą antikinių mitų recepcijoje ir konkrečiai chronografe žr. Буланин 1991: 30–32). Religija čia pavirsta realia istorija, kur *žmonės* – Uranas, Kronas, Dzeusas ir kiti – karaliauja, kovoja dėl naujų valdų, sugalvoja įstatymų ar šiaip naudingų dalykų, giminiuojasi su bibliniais patriarchais, natūraliai pasensta ir miršta. Skyriaus pradžia СОВІИ БЪ ЧЛКЪ „Sovijus buvo žmogus“ puikiausiai atitinka tokias atskirų pasakojimų pradines formuluotes: ВЪДИ СА ѿ ПЛЕМЕНИ ПЕБѦ СНА НОЕВА, ЧЛКЪ ИМЕНЕ ДАМИ БЪ ИЖЕ МЪРЪЗ СЪЛО (Zab 283v; „gyveno nuo Nojaus pirmo sūnaus giminės kilęs žmogus, vardu Uranas, kuris buvo labai gudrus“); РОДИ СА ѿ ПРЪВАГО СНА НОЕВА. ЧЛКЪ ГИГАНСКА РОДА. ИМЕНЕМЪ КРОНЪ (VaršCh 75a; „nuo Nojaus pirmo sūnaus gimė milžinų giminės žmogus, vardu Kronas“); ПО СМЪРТИ ЖЕ ДЫЕБЪ. ЦРЪСТВОВА СНАЪ ЕГО ФАУНЪ ВЪ ИТАЛИИ. Ё Е ЕРМИИ, ЛЪ. ЛЕ. БЪ ЖЕ МЪ ХИТРЪ, И ОУМЪ ЧЕНЪ (VaršCh 78a–b; „po Dzeuso mirties Italijoje karaliavo jo sūnus Faunas, arba Hermis, 35 metus, buvo vyras gudrus ir mokytas“) ir t. t. Demitologizacija, religinės reikšmės neutralizacija buvo neišvengiama, antraip krikščionybės laikais šie pasakojimai nebūtų raštu užfiksuoti.

Turėdami omenyje griežtai nustatytus literatūrinius rėmus, kurių ribose mitų veikėjai priverstinai sužmoginami (БЪ СОВІИ ЧЛКЪ > СОВІИ БЪ ЧЛКЪ), turime atsižvelgti ir į sakralinei sferai būdingas specifines leksemų bei žodžių junginių darybos ypatybes. Nagrinėdamas lingvistinę mitonimų morfologinę raidą, Rolandas Kregždys išskiria septynis žodžių struktūros kaitų modelius ir aštuntą papildomą – kompozicinį, kai metatezė apima kelis leksinius vienetus (Kregždys 2012: 19–22). Pastarasis sintagminis modelis pasitaiko skaičiuotėse, užkalbėjimuose. Jis galėjo būti realizuotas ir Sovijaus atveju, nes *biasas*, be jokios abejonės, priklauso neminėtiems, neįvardytiniems personažams.

Taigi Sovijaus vardas yra tirtinas iš literatūrinio kūrinio perspektyvos, o kartu – ir kaip galimas tabu fenomeno pavyzdys. Tačiau etiologinės sakmės atžvilgiu mitopersonimas nebus toks svarbus. Fragmentai, kuriuose Sovijus minimas vardu, paties tautosakinio pasakojimo nesudaro. Būtų prasminga patikslinti senesnę išvadą, kad tautosakinis pasakojimas prasideda žodžiais СОВІИ БЪ ЧЛКЪ (Lemeškin 2009: 31). Ko gero, pirmas sakinytis, glaudžiai susijęs su skyriaus pavadinimu, atsirado papildomai, norint sakmę suderinti su ankstesniais rašytiniais pasakojimais. Tikriau-

siai jis išsirutuliojo iš teksto atkarpos \*БѢСОВІИЧЛѢЗ, kuri 1262 m. panaudotame rašytiniame šaltinyje atlikdavo pavadinimo arba pastabos paraštėje funkciją. Tada tautosakinė dalis turėjusi prasidėti žodžiais: ОУЛОВИВШЮ ЁМОУ ДІВНИ ВІПРЬ... „pagavus jam laukinį šerną...“

Atskirai reikia sustoti prie *Chronografo* 18 skyriaus pavadinimo.

Iki šiol kalbama apie „Sovijaus religinę reformą“, „mitą“, „legendą“, „intarpą“, „paskojimą“ ir t. t. Apibūdinimų įvairovę lemia skirtingi tyrėjų tikslai ir siekiai, tačiau mokslo sumetimais, norint tarp savęs elementariai susikalbėti, būtų pageidautina suvienodinti bent jau žanrinę apibrėžtį; nuosekliai, savo ruožtu, vartojame sąvoką *sakmė*. Ji yra prasminga folkloristikos atžvilgiu, nes pagal paskirtį ir turinį gretina XIII a. kūrinį su etiologinėmis sakmėmis, be to, randa pagrindimą apibūdinime *сказъ*.

Skyriaus pavadinimas yra svarbus, nes (a) paremia sakytinį teksto pobūdį, o (b) plėtodamas Euhemero sampratą, padeda geriau suprasti, kaip kompiliacinis literatūrinis paminklas įrėmina sudedamąją tautosakinę dalį, t. y. kur konkrečiai prasideda / pasibaigia sakytinis ir rašytinis tekstai.

Darbą apsunkina pavadinimo užrašymo įvairovė. Nuorašuose yra tokių pavidalų:

ACh 26va<sub>33-34</sub>      ОУКАЗЪ ЖЕ ПОГАНСКОИ ПРѢЛСТИ СІЦЕ. ИЖЕ СОВІА БГОМЪ НАРИЦАѢ.  
„Pavyzdys / nurodymas / įrodymas pagoniško paklydimo,  
kaip Sovijų dievu vadina.“

VarCh 56a<sub>25-28</sub>      ОУКАЗЪ ЖЕ ПОГАНСКОИ ПРѢЛСТИ СІЦЕ. И СЗВІА БГМ НАРИЦАѢ.  
„Pavyzdys / nurodymas / įrodymas pagoniško paklydimo,  
kaip Sovijų dievu vadina.“

Bet:

VilCh 27v<sub>4-5</sub>      СКАЖЕ<sup>М</sup> ВАМЪ ПОГАНЬСКІА ПРѢЛСТИ БЫТИ СІЦЕ ВО И В ЛІВѢ НАШЕЙ  
[СА ВОДИЛО].  
„Pasakysime jums apie pagonišką paklydimą, kaip ir mūsų  
Lietuvoje [būta].“

Zab 276r<sub>18-19</sub>      СКАЗЪ ЖЕ ПОГАНСКО ПРѢЛСТИ СІЦЕ  
„Sakmė pagoniško paklydimo, kaip...“

Varšuvos nuorašas padarytas nuo *Archyvinio chronografo*, o *Zabelino chronografo* nuorašas atstovauja kitai chronografo redakcijai (nuo jos negali būti kildintini VilCh ir ACh), todėl rinktis turėtume tarp: ОУКАЗЪ (ACh), СКАЖЕ<sup>М</sup> (VilCh) ir СКАЗЪ (Zab).

Kuris variantas geriau atspindi protografą, buvo galima nustatyti atlikus tekstologinę ir paleografinę analizę. Vilniaus nuorašo pirmojo žodžio užrašymas atskleidė (Lemeškin 2009: 129), kad XVI a. perrašytojas prieš akis turėjo originalą, kuriame skyrius prasidėdavo žodžiu **сказъ**.



VilCh 27v<sub>4</sub>

Iš pradžių jis pakartojo šią leksemą, bet tuoj pat ištaisė **з** (eilutės apačioje aiškiai matyti šios raidės kojytė) į raidę **ж** ir pridėjo antrojo asmens daugiskaitos galūnę **ѣ**. Remiantis *Vilniaus chronografo* užrašymu, galima tvirtai rekonstruoti 1262 m. originalo pavidalą \***сказъ же поганѣскои прелести сице. ѿже совиа бѣгомъ нарицаѣѣ** „Sakmė apie pagonišką paklydimą, štai tą Sovijų dievu vadina“.

Kirilinė viduramžių raštija pasižymi žanrinių apibūdinimų gausa. Dmitrijus Ličačiovas, suskaičiavęs apie šimtą žanrinių vienetų, situaciją aiškina taip:

[Г]лавная причина смешения и неясного различения отдельных жанров в древнерусской литературе состояла в том, что основой для выделения жанра, наряду с другими признаками, служили не литературные особенности изложения, а самый предмет, тема, которой было посвящено произведение (Лихачев 1979: 58).

Mūsų atveju literatūrinio teksto išdėstymo, jo gyvavimo aplinkybes atskleidžia žodis **сказъ**, o kūrinio turinį – leksema **прелестъ** ‘apgaulė, paklydimas, klaida’, kuri pavadinime toliau sukonkretinama: **сице. ѿже совиа бѣгомъ нарицаѣѣ**.

Žanrinė nuoroda **сказъ** yra labai reta. Ko gero, ji suponuodavo teksto atlikimo, jo gyvavimo specifiką – „tai, kas sakoma, gyvuoja žodžiu“. Kitaip skambėtų *сказание, показание, слово, глава, гистория, воспоминание, описание* ir pan. Galima manyti, kad XIII amžiuje skyriaus pavadinimas atspindėdavo realiąją padėtį, tačiau XV–XVI a. nuorašų autoriai buvo linkę **сказъ** keisti tinkamu pakaitalu, nes per tą laiką perrašomas kūrinys pasitraukė iš sakininės tradicijos.

Su 18 skyriaus pavadinimu yra glaudžiai susijęs pirmiau aptartas žodžių junginys **совѣи бѣ члкъ**. Reikėtų įsidėmėti, kad jis pavadinimą paaiškina ir pratęsia: \***сказъ же поганѣскои прелести сице. ѿже совиа бѣгомъ нарицаѣѣ. совѣи бѣ члкъ** „Sakmė apie pagonišką paklydimą, štai tą Sovijų dievu vadina, [o / bet / nors] Sovijus buvo žmogus“. Silogizmas: Sovijų vadina dievu – Sovijus buvo žmogus → žmogų vadina dievu. Šitaip chronografe dar kartą realizuojama Euhemero samprata, kad nevykusios tautos apgaulingai sudieviną savo protėvius („senius“, žr. fragmentą **бѣснѣ хвалаше своа дѣды** – ACh 26va, kuris eina 17 skyriaus pačiame gale), t. y. dievais vadina žmones.

Straipsnį norėtusi baigti poleminio pobūdžio pasvarstymais. Reaguosime į S. Temčino 2010 m. parašytą straipsnį „О возможном восточном происхождении мифа о Совии, изложенного в Иудейском хронографе 1262 года“:

Profesoriaus darbas yra pirmoji tokio pobūdžio studija, nes siekia pagrįsti gana naują požiūrį į *Chronografo* 18 skyrių. Autorius nesigilino į aptariamojo šaltinio problematiką, dėl to apeina aspektus, kurie yra nepalankūs jo keliamai koncepcijai. Priešingu atveju kai kurios išvalgos nebūtų taip griežtai suformuluotos. Pažymėtina, kad reaguoti skatina ne tiek straipsnis, kuris, kaip kokybiškai naujas problemos sprendimo būdas, yra legalus ir patrauklus, kiek poveikis, kurį jis daro nepasirengusiam skaitytojui.

Iš pradžių nurodysime straipsnyje pasitaikančius netikslumus.

Autorius tvirtina:

Сказание о Совии, видимо, не имеет никакого отношения ни к литовскому фольклору, ни к компилятивному творчеству восточнославянских составителей Иудейского хронографа (Темчин 2010: 27).

Dar griežčiau teiginys kartojamas lietuviškoje ir angliškoje santraukose: „mitas neturi tiesioginių analogijų nei baltų tautosakoje, nei bažnytinėje slavų raštijoje“ (ten pat: 29). Bet taip nėra. 1993 m. profesorė B. Kerbelytė nurodė patikimą siužeto atitikmenį lietuvių sakytinėje tautosakoje – pasaką „Kambariai danguje“ (AT 802\*). Dėmesingai sugretinusi pasakos ir sakmės struktūrą, tyrėja priėjo išvadą: „pasakoje atsispindi krikščionybės gerokai paveiktas pomirtinio gyvenimo supratimas, tačiau meniniai kito pasaulio vaizdai beveik tokie patys kaip ir kūrinyje apie Sovijų. Ši pasaka neginčytinai liudija XIII a. teksto folklorinę kilmę ir jo ryšius su lietuvių kultūra“ (Kerbelytė 1993: 51). Sakmės atspindžių lietuvių raudose ieškojo Gintaras Beresnevičius (1992: 92). Tikrintinos siužeto paralelės yra nurodytos Hanso-Jörgo Utherio kataloge (ATU). Tai leidžia abejoti teiginiu, kad naratyvas yra „vienišas Centrinės ir Rytų Europos kultūriniame kontekste“:

Taip pat negalima sutikti su laisvu sakmės semantikos interpretavimu. Straipsnyje atskirais punktais išdėstomi „главный смысл и основные положения мифа“. Nors pats pasakojimas nebuvo tyrimo objektas („я не буду анализировать само Сказание“ – Темчин 2010: 20), autorius teigia: „Сказание описывает происхождение балтийского язычества“ (ten pat); „Иудейский хронограф представляет Совия родоначальником язычества“ (ten pat: 24). Šios informacijos Sovijaus sakmėje nerandame. Etiologinė sakmė byloja apie geriausio laidojimo būdo pasirinkimą, t. y. tik apie vieną pagonišką paklydimą. *Chronografe* parašyta, kad netikusios tautos „laiko jį [Sovijų] sieloms savo esančiu vedliu į pragarą“, tarsi jis būtų koks baltiškasis Hermis. Tačiau ir pastarasis graikų bei romėnų pagonybės nesugalvojo ir nebuvo jos pradininkas. Jų kompetencijos ir nuopelnai daug kuklesni.

Tiesa, *Chronografe* nurodoma, kad „šį paklydimą Sovijus įvedė jiems, kad aukotų nelabiems dievams: Andajui ir Perkūnui, kitaip tariant, griaustiniui, ir Žvorrūnai, kitaip tariant, kalei, ir Teliaveliui, kalviui nukalusiam saulę, kuri šviečia virš žemės, ir įmetusiam jam ant dangaus saulę“. Tačiau tai rašančiojo žodžiai, jo interpretacijos, tai yra tikrintina informacija (kaip ir apie vedlystę į pragarą). Ši literatūrinė teksto atkarpa, kuri daro įspūdį, kad į vieną krūvą rašytojas sumetė skirtingus dalykus, tautosakinio pasakojimo apie kremaciją nesudaro. Nurodytu fragmentu S. Temčinas korektiškai nesiremia, nes supranta, kad tai yra rytų slavų raštininko darbas (ten pat: 27–28). Jeigu 18 skyrius atspindėtų verstinį arabiškos kilmės šaltinį, tada išeitų, kad pasakojimas apie baltų dievų garbinimą nėra autentiškas. Interpretuoti Sovijų kaip „apskritai pagonybės kūrėją“ naudinga, tapatinant jį su haraniečių Sabiu, be to, ir per XIII a. literatūrinių užmojų prizmę, tačiau to daryti neleidžia pati Sovijaus saktmė.

Toliau S. Temčinas rašo:

Сказание о Совии сообщает, что учрежденное им язычество имеет греческое происхождение (в этой связи упоминаются Ахилл и Эант), тогда как в уже упоминавшейся *Истории* александрийского патриарха Евтихия сказано, что, по одной из существующих теорий, сабии происходят из греков (ten pat: 25).

Sutapimas yra sąlygiškas, o ryšys tarp gretinamųjų liudijimų – neįtikinamas. Graikų kilmės yra ne „Sovijaus įsteigta pagonybė“ (kitaip vietoj baltų mitonimų chronografininkas įrašytų graikiškus dievus), bet tik kremacija, kuria naudojosi „Achilas ir Ajantas ir kiti pagal kilmę graikai“. Taip pat niekur nėra tvirtinama, kad Sovijus buvo graikas (!) – tai tik implicitinė literatūrinė intencija, kurią galima, bet nebūtina perskaityti tarp rašytinio kūrinio eilučių. Kita vertus, Sabis yra kildinamas ne tik iš graikų, bet ir iš bibliinių Seto, Metušelacho, Lamecho, iš tam tikro Miri, iš islamo pranašo Idriso, kuris tapatinamas su Henochu ir Hermiu (žr. ten pat: 24).

Kyla ir kitas klausimas: ar verta taip sudėtingai aiškinti baltų deginimo papročio graikišką kilmę? Aleksandrijos patriarcho istorija ar kitoks panašaus pobūdžio šaltinis yra pernelyg tolimas, juolab paprotį aiškina remdamasis dar ir kita išankstine prielaida (Sovijus = Sabis). Ryšys tarp baltų ir senųjų graikų, o vėliau ir romėnų, viduramžiais buvo gana akivaizdus. Iki XIV a. pabaigos toks supratimas, ypač deginimo papročio atveju (!), sudarydavo raštijos ir literatūros *loci communes*. Kaip pavyzdį galima nurodyti XIII–XIV a. sandūros čekų *Alexandreidą*:

Septimus accenso Phebea lampade mundo  
 Presserat astra dies cum rex ex more peracto  
 Funeris obsequio tendit Sydona uetustam,



Phenicum gentem. quibus in sua iura redactis,  
Ad Tyrios conuertit iter.

Galteri de Castellione Alexandreis, Liber III 274–278.

Bet:

*Jak juž šest dní bě minulo  
a na sedmý den sě hnulo,  
tehdy podlé svých obyčejě,  
jak sě i dnes v Litově děje,  
ty, již běchu zbiti Hřeci,  
snesše, král rozkása sžěci.*

„Taip praėjo šešios dienos,  
o septintą dieną pajudėjo,  
tuomet pagal savo papročius,  
kaip tai ir šiandien Lietuvoje vyksta,  
tuos, nužudytus graikus,  
sunešus, karalius paliepė sudeginti.

*A když té věci pokona,  
obráti sě do Sidona  
k městu, jemuž Tyrus diechu.*

O kai tai atliko,  
nukrypo į Sidoną,  
į Tyro miestą ėjo.“

Alexandreida 1963: 95

Toliau S. Temčinas savo koncepciją argumentuoja:

В составе Иудейского хронографа Сказание о Совии помещено непосредственно перед родословием Фары (отца патриарха Авраама), который переселился с семьей из Ура Халдейского в Харран (Быт. 11:20–12:5). С другой стороны, персидский автор Абу аль Хасан Мухаммад ибн Абдаллах аль-Кисаи (умер в 805 году) сообщает, что религия сабиев существовала в Харране еще до прибытия туда Авраама (Темчин 2010: 26).

Ir vėl, toks sutapimas gal ir būtų svarstytinas (kartu su pagrindine prielaida, kad Sovijus yra Sabio atspindys), jeigu neegzistuoūtų paprastesnių aiškinimų, – o tokių yra, ir tyrėjas jų neatmeta.

Konkrečiai buvo atkreiptas dėmesys į siužetinę analogiją tarp Sovijaus bei jo sūnaus ir Teraho-Harano: „Norėdamas išgelbėti tėvo stabus, Haranas savo noru (dėl tėvo) įėjo į ugnį. Ieškodamas geriausio laidojimo būdo, Sovijus įmeta į laužą sūnų; sūnus leidžia save „sudeginti“ (Lemeškin 2009: 30)<sup>2</sup>. Pasaulio istorijoje iki Harano

2 Laikomės B. Kerbelytės aiškinimo (priešingai siužetą interpretavo A. J. Greimas, V. Toporovas ir kiti), kad sūnumi manipuliuoja Sovijus. Tai natūralu ir logiška, nes kitaip sūnus elgtųsi labai keistai, t. y. ne kaip svečias. Lankydamasis prof. Temčino namuose taip pat dėkingai priimu svetingų šeiminkų malones. Elgčiausi skandalingai, jeigu laisvai kraustyčiau jų šaldytuvą, savo nuožiūra sodinčiau juos prie stalo, savaip guldyčiau nakčiai, t. y. šeiminkaučiau svetimuose namuose. Plg. to paties siužeto lietuvių pasakas, kur veikėju svečiu savo namuose manipuliuoja antipodas, o ne atvirkščiai.

(o *Chronografe* – prieš Haraną, t. y. kur vaizduojamas Sovijus) vaikai mirdavo vėliau už tėvą. Kadangi Terahas–Haranas yra pirmas sūnaus ankstyvos mirties atvejis, prieinama prie išvados, kad sakmė yra pateikta prasminės diferenciacijos pozicija: „Jeigu sakmė apie Sovijų būtų įterpta vėliau už siužetą apie Haraną, tai jos prasmę būtų galima interpretuoti skirtingai. Postpozicija (po Harano žūties) būtinai būtų pareikalavusi paaiškinimo bent lapų parašėse, kas deginamas, migdomas – sūnus ar tėvas. Rašytojas, įterpdamas sakmę apie Sovijų prieš Terahą–Haraną, išvengia folklorinio teksto neapibrėžtumo. Sovijus yra pragare (miręs), o įgijęs patirties sūnus („sudegintas“) grįžta ir perduoda tą patirtį saviesiems“ (ten pat). Taigi susiejimas su Terahu–Haranu gerai paaiškintinas vidiniais kompoziciniais, kombinatoriniais siužetiniais sumetimais.

Mūsų manymu, šlubuoja ir kitas autoriaus gretinimas – kad Sovijus su savo sūnumi atitinka Hermį ir jo sūnų:

[Д]ве каирские пирамиды считаются могилами: в одной захоронен Гермес, а в другой – его супруга либо, по иным сведениям, его сын, который после смерти отца последовал за ним. Более поздние источники прямо называют одну из пирамид могилой Саби (Темчин 2010: 25).

Bet neišku, ką reiškia žodžiai *после смерти отца последовал за ним*: ar jis aplankė aną pasaulį (pvz., tėvo piramidę), ar tik mirė (po tėvo mirties) ir buvo kaip įprastai palaidotas savo piramidėje? Jeigu į tėvo piramidę nukeliavo, ar grįžo (kaip Sovijaus sūnus) pas savuosius? Tokia informacija būtų esminė.

Artėdamasis prie išvadų, autorius rašo:

Миф о Совии заметно отличается от арабских легенд о Саби в объяснении происхождения обряда трупосожжения (№ 5 нашего перечня): в славянском Сказании оно связывается с кремацией Совия в аду, тогда как в арабских источниках трупосожжение ассоциируется не с самим Саби, а с его отцом – Гермесом, восхищенным на небо божественным огнем. Но это не мешает взаимному соотнесению основного содержания рассматриваемых источников (ten pat: 26–27).

Tačiau mūsų manymu – labai trukdo. Tai, kad neatitinka veikėjai (Sabio tėvas – Sovijaus sūnus arba, kas mažai tikėtina, Sovijus; žr. 2 išnašą), dar pusė bėdos. Didesnė kliūtis yra pats veiksmas, nes kremacija ir „восхищение на небо божественным огнем“ nėra tas pat. Pirmuoju atveju žmonės degina savo mirusiųjų kūnus (tai paprotys, kuris gali turėti savo istoriją), kitu atveju – dievas ugnimi paima pas save (tai privilegija arba bausmė paremta vien aukščiausia valia). Siužetų bendrumo tėra tiek, kad ir ten, ir čia turi būti karšta. Ir vėl – Sovijus nėra deginamas, jis degina savo sūnų.

Yra kitų ginčytinų teiginių, tačiau pagrindiniai priekaištai būtų šie du.

Pirma, arabiški, ir ne tik arabiški, liudijimai, kurie yra gretinami su „Sovijaus mito turiniu“ (deja, ne su siužetu), nesudaro vieno šaltinio. Iš esmės tai yra požymių (dažnai fakultatyvių bei alternatyvinių) rinkinys, išrankiotas iš skirtingų autorių (skirtingų amžių ir kraštų), ir visa tai turi atitikti laisvai interpretuotą *Chronografo* 18 skyriaus „pagrindinį turinį“: Straipsnio autorius to ir neslepia:

Содержащаяся в арабских источниках информация о харранских сабиях разнообразна и противоречива. Ниже приводятся лишь такие сведения о них, которые, не составляя единого повествования (поскольку содержатся в различных источниках), соотносятся с основными положениями мифа о Совии (ten pat: 23).

Antra, atspirties taškas ir pagrindinis įrodymas yra panašus Sovijaus ir Sabio vardų sąskambis (ten pat: 23–24). Konceptija būtų gerokai tvirtesnė, jeigu Sovijaus vardo autentiškumas nekeltų klausimų. Bet jų buvo ir yra.

Asmeniškai galėtume tikėtis atsargesnių teiginių, tačiau korektiškas pavadinimas „О возможном восточном происхождении...“ neutralizuoja straipsnyje išdėstytą minčių griežtumą. Profesoriaus straipsnis rodo įmanomą tyrimų kryptį, skatina apsvarstyti *galimybę*. Moksle tai visada yra naudinga. Telieta apgailestauti, kad atsiranda aklų sekėjų, kurie, nepaisydami apibūdinimo *возможном* ir nieko neverifikuodami, kaip gatavą dalyką primeta svetimas preliminaras išvadas. Turime omenyje gerbiamo kolegos Artūro Dubonio rašinį „LDK istorija: Sovijaus mitas“<sup>3</sup>, kuriame keliami tokie kategoriški klausimai: „Ar Sovijaus mitas – senovės lietuvių religijos ištakos?“, „Sovijaus mitas – literatūrinė išmonė ar arabų legenda?“ Suformuluota taip, lyg tautosakinė teksto prigimtis nė neverta rimto svarstymo, kad turime rinktis tarp literatūrinės išmonės ir arabų legendos. Bet kažkodėl pamirštama pasakyti, kad jokios „arabų legendos“, kurią būtų galima apčiuopti kaip vientisą pasakojimą, ji nuo pradžios iki galo paskaityti, lyginant su Sovijaus sakme, iš tikrųjų nėra.

S. Temčino, A. Dubonio, T. Vilkul, šio ir kitų straipsnių autorių darbai atskleidžia sudėtingesnę problemą. *1262 metų chronografe* paliudyta sakmė-сказка potencialiai turi du sprendimo būdus. Savo kilme tai gali būti arba baltišką tautosakinį, arba verstinį raštijos paminklą. Folkloristas ir medievistas studijuoja tą patį tekstą, bet jų mąstymas kardinaliai skiriasi. Medievistas ir istorikas nenučiuokia apie sakinio teksto savybes ir jo gyvavimo mechanizmus, jiems sunku patikėti, kad žodžiu perteikiamas kūrinys išsaugoja pastovumą bei autentiškumą. Tautosakininkas savo ruožtu yra linkęs marginalizuoti rašytinės tradicijos svarbą ir skolinimosi

.....  
3 Pavyzdžiui, <http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/istorija/ldk-istorija-sovijaus-mitas-582-394733>; žr. šviečiamojo pobūdžio projektą „Orbis Lituaniae“: [http://www.ldkistorija.lt/#sovijaus-mitas\\_fact\\_165](http://www.ldkistorija.lt/#sovijaus-mitas_fact_165).

potencialą. Iš čia kyla tarpusavio nepasitikėjimas ir vaidai. Bet emocijos tautosakininkų ir medievistų ginčiuose nė kiek nepadės. Atsimenu profesorės, kuriai skirtas šis straipsnis, mėgstamą pasakymą: „Mokslas yra ne autoritetų, bet argumentų kova.“ Taigi reikia elgtis sąžiningai ir nuosekliai.

Esame skirtingų interesų, polinkių, bet, ko gero, visi sutiktume, kad apie tekstų genezę ir tarpusavio giminybę įmanoma kalbėti tik tekstologinės analizės pagrindu lyginant siužetus. Tautosakininkai tokių gretinamų tekstų nedaug, bet turi. Medievistai svarsto apie jų galimą buvimą, bet nieko konkretaus iki šiol nepateikė. Jei spėjamas verstinis originalas būtų rastas, santykis tarp tyrimų krypčių iš esmės pasikeistų. Tada argumentai susilygintų, o gal ir nusvirtų medievistų naudai. Visko gali atsitikti. Šiuo metu kamuolys yra medievistų pusėje. Norint pateikti įrodymų, reikia ieškoti siužeto atitikmenų. Paieškōs laukas yra labai didelis. Iš rašytinės arabų tradicijos kilęs S. Temčino rekonstruojamas „šaltinis“ turėjo būti išverstas į graikų kalbą, o vėliau patekti į senąją slavų raštiją. Tai, kad nėra prognozuojamų siužetinių paralelių (trijose išvardytose tradicijose), rodo koncepcijos nepagrįstumą ir atvirksčiai.

Taigi svarstymai apie galimus rašytinius šaltinius nėra paremti tekstologinio pobūdžio argumentais, nes naratyvo lygmeniu neturime su kuo Sovijaus saktmės sugretinti. Folkloristai tokių gretinamųjų tekstų turi – visų pirma lietuvių pasaką „Kambariai danguje“ (AT 802\*). Dėl to tautosakininkų pozicijos šiuo metu yra daug tvirtesnės.

Sakytinį nagrinėjamo pasakojimo pobūdį atskleidžia pats *Chronografas*. 18 skyriaus pavadinimas \*сказъ же поганѣскои прелести сице. ѿже совиа бѣомъ нарицаѣо „Saktmė apie pagonišką paklydimą, štai tą Sovijų dievu vadina“ turi svarbią žanrinę nuorodą сказъ „tai, kas gyvuoja žodžiu, kas yra pasakojama“. Sąvoka сказъ šiuliaininkų tyrėją įpareigoja, kad dirbdamas turėtų galvoje visų pirma šį autentišką apibūdinimą ir jį vartotų. Skyriaus pavadinimas yra svarbus ir dėl paties Sovijaus „vardo“. Pirmasis sakinytis совіи бѣ члкъ pavadinimą pratęsia: \*сказъ же поганѣскои прелести сице. ѿже совиа бѣомъ нарицаѣо. совіи бѣ члкъ „Saktmė apie pagonišką paklydimą, štai tą Sovijų dievu vadina, [o / bet / nors] Sovijus buvo žmogus“. Aptinkama dedukcinė išvada (Sovijų vadina dievu – Sovijus buvo žmogus → žmogų vadina dievu) yra traktuotina kaip įprasta ir 1262 metų *chronografui* būdinga euhemerizmo apraiška. Dėl to yra koreguotinas senesnis tvirtinimas, neva folklorinis kūrinys prasideda žodžiais совіи бѣ члкъ „Sovijus buvo žmogus“. Etiologinės saktmės pradžią prasminga gretinti su teksto atkarpa: оуловнешю ёмоу дѣвиѣ вѣтрѣ... „pagavus jam laukinį šerną...“

Dirbtinis mitopersonimas (бѣсовѣичлкъ > бѣ совіи члкъ > совіи бѣ члкъ) etiologinės saktmės atžvilgiu nėra svarbus. Sovijaus vardas, kuris paties tautosakinio pasakojimo nesudaro, yra tyrinėtinas iš literatūrinio kūrinio perspektyvos, o kartu – kaip galimas tabu fenomeno pavyzdys.

## ŠALTINIAI

- ACh – *Archyvinis chronografas*, XV a. 3-ias ketvirtadalis (Государственный архив древних актов: ф. 181, кн. 279).
- Alexandreida 1963* – *Alexandreida*, k vydání připravil Václav Vážný, Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- VilnCh – *Vilniaus chronografas*, XVI a. 1-as trečdalis (Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius: F19–109).
- VaršCh – *Varšuvos chronografas*, XVI a. 1-as ketvirtis (Biblioteka Narodowa, Dział zbiorów specjalnych: BOZ 83).
- Zab – I. J. Zabelino rankraštis Nr. 436, XVII a. vidurys (Государственный исторический музей, фонд: И. Е. Забелин, № 436/733/).

## LITERATŪRA

- Basanavičius Jonas 1903. *Iš gyvenimo lietuviškų vėlių ir velnių*, Chicago: turtu ir spauda „Lietuvos“.
- Beresnevičius Gintaras 1992. Sovijaus mitas kaip senosios baltiškos kultūros šifras, in: *Ikikrikščioniškosios Lietuvos kultūra*, (*Senovės baltų kultūra*, t. 1), Vilnius: Academia, p. 88–107.
- Greimas Algirdas Julius 1983. Sakmė apie Šovj, vėlių vedlį, *Metmenys*, Nr. 45, p. 3–26.
- Kerbelytė Bronislava 1993. Algirdas Julius Greimas – mitologinių tekstų aiškintojas, *Tautosakos darbai*, t. II (IX), p. 44–53.
- Kregždys Rolandas 2012. *Baltų mitologemų etimologijos žodynas*, t. I: *Kristburgo sutartis*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas.
- Lemeškin Ilja 2008. Sovijaus vardo etimologizavimo problematiškumas, in: *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos*, t. 2, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, p. 357–365.
- 2009. *Sovijaus sakmė ir 1262 metų chronografas: pagal Archyvinį, Varšuvos, Vilniaus ir I. J. Zabelino nuorašus*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Vėlius Norbertas 1986. Senovės lietuvių religija ir mitologija, in: *Krikščionybė ir jos socialinis vaidmuo Lietuvoje*, Vilnius: Mintis, p. 9–42.
- Буланин Дмитрий 1991. *Античные традиции в древнерусской литературе XI–XVII вв.*, (*Slavistische Beiträge*, Bd. 278), München: Verlag Otto Sagner.
- Вилкул Татьяна 2010. Создание Совия: работа составителя Иудейского хронографа (XIII в.), in: *Istorijos šaltinių tyrimai*, t. 2, sudarė Artūras Dubonis, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, p. 5–26.
- Лихачев Дмитрий 1979. *Поэтика древнерусской литературы*, 3-е изд., Москва: Наука.
- Пашуто Владимир 1950. *Очерки по истории Галицко-Волынской Руси*, Москва: Изд. АН СССР.
- Темчин Сергей 2010. О возможной восточном происхождении мифа о Совии, изложенного в Иудейском хронографе 1262 года, *Senoji Lietuvos literatūra*, кн. 29, p. 19–30.
- Топоров Владимир 1966. Об одной „ятважской“ мифологеме в связи со славянской параллелью, *Acta Baltico-Slavica*, Nr. 3, p. 143–149.

## The Baltic and Arabic Character of the Sovius Tale. The Origins of the Mythonym

ILJA LEMEŠKIN

### Summary

The object of the article is the tale of Sovius, the origins of which (whether oral or written – translated) still inspire heated debates. The mythic personal name *Sovius* should be regarded as an artificial construction, and its appearance attributed to a mistaken deciphering of the copied original, as result of which the first syllable of the possessive adjective БѢСОВІИ was interpreted as the aorist of the verb ‘to be’, while the rest of the adjective – as a name: БѢСОВІИ ЧЛКЪ > БѢ СОВІИ ЧЛКЪ > СОВІИ БѢ ЧЛКЪ. The name of questionable authenticity is not part the folkloric narrative itself, since it is found before and after the etiological legend, i.e. in the portions of text where the literary intentions of the author are expressed.

Functioning of such a “name” is determined by the euhemerism of the written monument of the 1262. The first sentence СОВІИ БѢ ЧЛКЪ is a continuation of the literary title: \*СКАЗЪ ЖЕ ПОГАНЪСКОИ ПРЕЛЕСТИ СИЦЕ. ЙЖЕ СОВІА БГОМЪ НАРИЦАГО. СОВІИ БѢ ЧЛКЪ “The tale of the pagan fallacy, this Sovius is called god, [although] Sovius was a man”. The deductive conclusion follows: Sovius is called god – Sovius was a man → man is called god. The hitherto established statement that folklore piece starts with words СОВІИ БѢ ЧЛКЪ “Sovius was a man” is bound to be corrected. The beginning of the etiological tale should reasonably be related to the following fragment of text: ОУЛОВИВШЮ ЕМОУ ДИВИИ ВѢПРЬ... “when he caught the wild boar...”

Discussions of the possible written sources are lacking in argumentation based on textual analysis, since there is considerable shortage of the written artefacts that could be paralleled to the Sovius tale in terms of their narrative structure and semantics. Folklorists possess such textual parallels in their store – primarily, the Lithuanian tale “Rooms in Heaven” (AT 802\*). The oral nature of the narrative in question is supported by the chronograph itself. The title of its 18<sup>th</sup> chapter \*СКАЗЪ ЖЕ ПОГАНЪСКОИ ПРЕЛЕСТИ СИЦЕ. ЙЖЕ СОВІА БГОМЪ НАРИЦАГО “The tale of the pagan fallacy, this Sovius is called god” contains an important indication of the genre СКАЗЪ “something that exists orally, that is told”. The notion СКАЗЪ lays and obligation on the modern researchers to use and consider primarily this authentic denomination.

Gauta 2015-06-10